

De depressieve ideeën van de huidige wereld

1. 'Het is voor mij een grote vreugde bepaalde opvattingen met u te delen' van de Pauselijke Raad voor de Cultuur over 'de depressieve ideeën van de huidige wereld'. Mijn uitgangspunt is niet dat van de arts, of de psychoanalyticus of de socioloog, maar dat van de christelijke humanist die in de heersende cultuur op een aantal punten gebrokenheid aantreft, waarbij de mens zich bevindt in een situatie van beperktheid en bijzonder kwetsbaar wordt, tot het punt waarop hij vervalt in de verschillende symptomen van depressie, waarin, van Prometheus tot Sisyphus, de postmoderniteit lijkt te verzinken tot Narcissus.

Ik begroet U van harte, Eminentie, evenals Uw medewerkers van de Pauselijke Raad voor het Pastoraat in de Gezondheidszorg. Het onderwerp 'depressie' verdient de grootst mogelijke aandacht van de kant van de Kerk en ik hoop van harte dat de verslagen van deze achttiende internationale conferentie daartoe mogen bijdragen.

2. *Artsen definiëren depressie* als 'een pathologische stemmingsstoornis' die zich ondermeer uit in een toenemende somberheid, duistere gedachten, zich opsluiten in zichzelf en een obsessie met de dood. Depressie wordt ervaren als gefaald hebben, een ervaring van leegte, die een heel leven verwoest en het in de afgrond doet glijden. Wie in een depressie zit denkt dat hij niet verder kan, dat hij een afgrond is, overgeleverd aan een vloedgolf die hem sloopt, verplettert en doet verdrinken. In zijn ogen zien we het geschokte licht van iemand die denkt dat

hij de leegte heeft gezien. *Ennui* neemt bezit van zo'n mens. Zijn wil laat hem in de steek. Onverschilligheid verlamt hem. Niets heeft zin: een hardnekkige misselijkheid maakt zich van hem meester, zodat hij niet alleen wanhopig wordt maar zelfs wenst te sterven.

Voor dit innerlijke drama, dat veel te veel mensen treft (mannen en vrouwen, jonge mensen en volwassenen, rijken en armen, kunstenaars en de groten der aarde, evenals sporthelden en eenvoudige ambachtslieden) vinden we in de huidige cultuur ongetwijfeld verergerende factoren, die we terugzien in de ons bekende cijfers en statistieken en die ons zeer verontrusten. Alles wijst erop alsof de overheersende cultuur – en hier gebruik ik een beeld dat ontleend is aan de geologie – in onze tijdgenoten een barst veroorzaakt in het diepste van hun wezen, dan een breuk en ten slotte een kloof tussen de platen van de identiteit, die juist samen zouden moeten komen omwille van de ontwikke-

ling van de vele mogelijkheden die ons ter beschikking staan. Uit elkaar gewrikt, geven deze 'platen' depressie de gelegenheid om zich ertussen te schuiven, en depressie draagt in zich regressie met betrekking tot zichzelf en agressie ten opzichte van anderen, met minachting voor een levensideaal en de waarde daarvan, die de persoonlijkheid structureert.

Tien jaar geleden zei onze vriend Tony Anatrella, in een opbouwend artikel, 'nee' tegen de depressieve samenleving: "bedreigd door implosie, waarin het individu, in de afwezigheid van enig project of enige dimensie buiten zichzelf, teruggeworpen wordt op zijn subjectiviteit alleen ... Een 'tête à tête' vernietiger in een innerlijk dat in crisis verkeert en een leven van driften dat zich in het eerste stadium bevindt; een regressie waarvan het effect is dat ook de sociale banden verbroken worden in de minachting voor de wortels van onze beschaving."¹

3. *De menselijke persoon* heeft een rijke verscheidenheid aan dimensies en als die tot bloei komen ontstaat er cultuur – de bron van de beschaving in al haar facetten. Het Tweede Vaticaans Concilie benadrukt in de Pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld van deze tijd: "Met het woord *cultuur* wordt in het algemeen alles aangegeven waardoor de mens zijn veelzijdige gaven van geest en lichaam vervolmaakt en ontwikkelt. Hij legt er zich op toe om het stoffelijke heelal zelf door kennis en werkzaamheid in zijn macht te brengen. Het maatschappelijk leven, zowel in het gezin als in de gehele samenleving, maakt hij door de vooruitgang van de zeden en instellingen meer menselijk. Tenslotte brengt hij in de loop der tijden de grote geestelijke ervaringen en strevingen tot uitdrukking in hetgeen hij vervaardigt, draagt ze aan anderen

over zonder ze zelf te verliezen, zodat ze kunnen dienen tot ontwikkeling van velen, ja van de gehele mensheid" (*Gaudium et spes*, 53).

De enige cultuur is die van de mens, door de mens en voor de mens. Het document van de Pauselijke Raad voor de Cultuur 'Een pastorale benadering van de cultuur' merkt op dat "cultuur zo natuurlijk voor de mens is dat de menselijke natuur alleen door de cultuur geopenbaard kan worden".² We moeten daarom ontdekken wat in de huidige cultuur de mens vervormt en zijn ontwikkeling schaadt, "zijn intelligentie en zijn emoties, zijn zoeken naar zin, zijn gebruiken en ethiek, en de wijze waarop hij openstaat voor transcendentie". De tegenwaarden die de harmonie van een cultuur kapot maken, het terrein waar mensen en volken hun relatie met de natuur en met hun medemensen ontwikkelen, met zichzelf en met God, zijn het product van depressieve ideeën die in rudimentaire vorm de verwoesting van de menselijkheid van de mens in zich dragen en deze misvormen, tot het punt dat deze niet meer in staat is zich te herkennen in wat er wordt ervaren.

4. *Het menselijk leven wordt vervuld in de verschillende vormen van menselijke activiteit.* Voor de mens betekent bestaan niet bestaan 'simpliciter': hij is altijd, overal en tegelijkertijd *homo faber* en *homo amicus*, *homo politicus* en *homo sapiens*, en – daar zijn wij van overtuigd – *homo religiosus*. Volgens filosofen wordt eenheid bereikt zowel naar vorm als naar doel. We kunnen opmerken dat een menselijke persoon een volmaakte 'eenheid' vormt in de mate waarmee hij volledig verbonden is met zijn doel, en niet alleen door het subject dat handelt. De persoonlijke eenheid van een wezen –

1. Flammarion, 1993.

2. Pauselijke Raad voor de Cultuur, *Een pastorale benadering van de cultuur* (Pinkstereven, 1999), 2.

datgene waardoor hij zichzelf herkent – in overeenstemming met wat hij probeert te maken en wat hem tot een uniek, oorspronkelijk wezen maakt dat verschilt van alle andere wezens, wordt opgebouwd door zijn eigen vermogen om het doel te bereiken waaraan hij zich in een levensproject heeft gewijd. Het zijn daarom de eisen van werk, van vriendschap, van sociaal leven en van intelligentie, samen met de aspiratie naar transcendentie, die de mens, geplaatst in een cultuur – zeker op voorwaarde van hereniging – in staat stellen een eenheid van zijn eigen leven te maken in een harmonieuze ontwikkeling van de mogelijkheden die hij heeft. Als de eenheid van de persoon die van de geest is, dan is het duidelijk dat deze geest in de mens is geïncarneerd en vervuld wordt in een existentiële en niet in een abstracte dimensie.

In tegenstelling hiertoe moeten we de wortel van het verlies van persoonlijke eenheid zoeken in de *heersende ideeën* van de huidige cultuur, die werk pleegt te minachten, de banden tussen mensen misvormt, zowel wat betreft vriendschap als in het sociale leven, de ontwikkeling van intelligentie in een ‘impasse’ plaatst en de mens doet afdwalen van zijn weg naar God. Ik wil deze ideeën ‘depressief’ noemen omdat ze de oorzaak zijn van een *explosie* in onze cultuur die het risico loopt de mannen en vrouwen van onze tijd te plaatsen in wat de filosoof Jaspers ‘situaties van beperking’ noemt, die zeer ontwrichtend zijn en factoren vormen die leiden tot de explosie van de persoonlijkheid. Ze zijn als muren die voor ons oprijzen onder invloed van deze *depressieve ideeën*. Om ze af te breken hebben we kracht, doorzettingsvermogen en helderheid nodig, met de hulp van Gods genade. Maar het is ook de plicht van de Kerk een alternatief voor deze ideeën te bieden met

een authentieke pastorale benadering van de cultuur, geïnspireerd door christelijk humanisme, gevoed door het Evangelie.

5. *De mens is ‘op een primair niveau’ homo faber.* De dimensie van het werk, het maken van mooie en goede dingen – *kala kagata* zoals de oude Grieken zeiden – en van alles wat nuttig is voor het dagelijks leven van individuen en volken, is fundamenteel voor het leven van de mens en is een onderdeel van zijn natuur. Zoals we weten treedt de mens door werk in contact met het universum, hij gaat ‘in dialoog’ met de materie om die te herkennen en om te vormen, daarbij de intrinsieke ordening respecterend. Ofschoon de door werk gemaakte producten de mens niet oriënteren in de strikte zin, kunnen we zien dat alle situaties van beperking die worden beleefd terwijl we iets *doen* grotere repercussies hebben op het psychologisch niveau. Omdat werk de meest bewuste bezigheid van de mens is, is het een sterk conditionerende zo niet de overheersende kracht in ons dagelijks leven. Zoals paus Paulus VI in zijn Encycliek *Populorum progressio* benadrukt: “God heeft de mens begiftigd met verstand, verbeeldingskracht en gevoel en Hij heeft hem de middelen verschaft om het door Hem begonnen werk op zijn eigen wijze te vervolmaken en te voltooiën. Want of men nu kunstenaar is of handwerker, ondernemer, arbeider of landbouwer: ieder die werkt, is in zekere zin schepper. ... Vooral echter het werk dat de mensen gezamenlijk ondernemen, geeft hun een gemeenschappelijke ervaring van verwachting en teleurstelling, van ambitie en vreugde, en verenigt daardoor hun doeleinden, brengt hen nader tot elkaar en smeedt hun harten aaneen. Want juist in het werk ontdekken de mensen, dat zij broeders zijn.”³ Falen op dit

3. Paulus VI, Encycliek *Populorum progressio* (26 maart (Pasen) 1967), 27, in: *Katholiek Archief* 22/17-18 (14 april 1967), 435; vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Laborem exercens* (14 september 1981), 4-10, in: *Teksten uit de R.-K. Kerk* 1, 7-19.

gebied zal belangrijke repercussies hebben op het psychologisch evenwicht van een persoon. We moeten de depressieve ideeën van de overheersende cultuur op dit terrein dan ook ontmaskeren, ideeën die tot impasse leiden en de menselijke dimensie van de artistieke activiteit en het werk van de mens misvormen.

Op het gebied van de kunst in strikte zin is het duidelijk dat het idee van kunst zonder ideële waarde, het bevorderen van werken die alleen zin hebben voor een publiek op wiens morbide fantasie ze gericht zijn, door de donkerste kanten te tonen van gedesoriënteerde mannen en vrouwen, een vruchtbaar terrein voor depressie vormt. In zijn 'Brief aan de kunstenaars' van Pasen 1999, die ik aan de internationale pers mocht presenteren, stelde de Heilige Vader Johannes Paulus II, daarbij zijn landgenoot Cyprian Norwid citerend: "De schoonheid is om het werk enthousiasme te geven, het werk is om te verrijzen." Er kan geen twijfel over bestaan dat een symfonie van Beethoven, 'la Pietà' van Michelangelo en 'le Madonne' van Boticelli ons, door de schoonheid, binnenleiden in een wereld die zin heeft. Daarentegen doen moderne werken, die een corrupte lelijkheid tonen, ons denken dat niets betekenis heeft en dat de afgrond het begin en het einde van alles is. Deze afwijkingen van de moderne kunst vinden ten dele hun oorsprong in Nietzsches idee van de *Übermensch*, het depressieve idee *par excellence*, omdat dit idee ons leidt tot een gevoel van absolute creatieve identiteit, dat geheel denkbeeldig is. Er is feite niets ontwrichtenders dan een onoverkomelijke illusie, een bron van afgeslotenheid, en de bekoring van de *Übermensch* opent een afgrond die vroeger of later de totale desoriëntatie veroorzaakt van de persoon die zo naïef is te geloven dat hij een god is in de ver-

heven staat van de ontdekking dat hij een schepper is.

6. *De activiteit van doen of maken* heeft ook tot doel de levensomstandigheden van de mens te verbeteren. De industriële ontwikkeling die het gevolg is van vooruitgang in de technologie, de globalisering van handel en internationale financiën, het standaardiseren van producten door het vermogen van de massamedia één enkel model over de hele wereld te verspreiden, met meestal geen ander doel dan dat dit winstgevend is, zijn ook gevolgen van een depressief idee van de samenleving. Deze geïndustrialiseerde wereld, bevorderd door de economische ambities van bepaalde 'machten' ten koste van de edelste ideeën over ontwikkeling – 'de nieuwe naam van de vrede' om een uitdrukking van Paulus VI in zijn bovengenoemde Encycliek *Populorum progressio* te gebruiken – en verdelende rechtvaardigheid (hetgeen betekent dat de rijkdom verdeeld moet worden) is het gevolg van *depressieve ideeën* die wijd verbreid zijn in de moderne samenleving. Paus Johannes Paulus II zegt hetzelfde als hij de 'zondige structuren' veroordeelt: dat wil zeggen de ontwikkeling – door sommige mensen gewild – van gigantische structuren die gigantische 'winsten' opleveren, geheel en al ten koste van de menselijke waardigheid, en die geen ander gevolg hebben dan de verwoesting van de menselijke persoon, waarbij de authentieke bronnen van depressie worden opengezet. Dit is het hele onderwerp van de Encycliek *Laborem exercens*, die al in dit artikel is genoemd, waarin de paus zich uitspreekt over "werk, de sleutel tot de sociale kwestie", en een diepgaande analyse biedt van de *depressieve ideeën in de huidige wereld* wat betreft het werk van de mens, dat in zijn diepste wezen

misvormd is door de “verschillende tendensen van *materialistisch en economisch denken*” (nr. 7).

De laatste jaren is er een nieuwe uitdaging bij gekomen. Als de ambachtsman zijn werk doet, werkt hij met materiaal waarvan hij een zeker realisme leert: hij ontdekt de toekomst die inherent is in ‘dingen’, de orde van de natuur waarvan hij noch de maker, noch de meester is, en dit contact veredelt hem, doordat het hem meteen op de weg van de nederigheid plaatst. Tegenwoordig moeten we met groot verdriet constateren dat een niet gering aantal wetenschappers wil ingrijpen in het leven, en in tegenstelling tot de fundamentele orde van de natuur, op alle niveaus van de verschillende vormen. De openlijk uitgesproken doelstelling is het ‘produceren’ van menselijke wezens door kloneren. Ontmoeten we hier geen absoluut superego dat zich middels de wetenschapper uit in de vorm van *metabekoring* en waardoor op de lange termijn de gehele mensheid wel in een vreselijke depressie moet wegzinken, als het leven niet langer de vrucht is van gedeelde liefde en verantwoordelijke vrijheid? Wat zou er terecht komen van de vrijheid nieuw leven te ontvangen – wat dikwijls de enige rijkdom van de allerarmsten is – tegenover het ‘werk’ van wetenschappers die proberen een superieur ras te ‘vervaardigen’? Zou het dan nodig zijn die vrijheid bij wet te regelen, te beperken en er dus een aanslag op te plegen? De misvormde wetenschap loopt niet het risico de mensheid in een impasse te brengen, maar naar de rand van een zeer dreigende afgrond te slepen.

7. *De mens is homo amicus*. In staat een relatie aan te gaan met zijn medemens, ontdekt hij in een ander een persoon met wie hij ‘de vreugden en hoop, de droef-

heid en de zorgen’ van het dagelijks leven kan delen. Vriendschap komt tot stand door wederzijdse, persoonlijke gave, op basis van respect, vertrouwen en loyaliteit. Vriendschap maakt het uitwisselen van ‘geheimen’ mogelijk, het delen waarvan gemeenschap mogelijk maakt tussen twee wezens, waardoor de harmonie van beider wil wordt bezegeld. De dood van vriendschap (en het verraad van zo’n geheim is zulk verraad), het onvermogen vrienden te maken (wat tot leidt tot het opgesloten zijn in eenzaamheid), de situatie waarin de ander niet langer wordt gezien als iemand om naar te verlangen, alle ziektes van gebrek aan liefde die zich in de heersende cultuur ontwikkelen, kunnen slechts dramatische consequenties hebben voor het evenwicht van mensen die hun depressie koesteren door zichzelf te beroven van de vriendschap die hen richt op hun eigen betekenis. Hier kunnen we ook refereren aan de Encyclieken van de Heilige Vader. Ik denk in het bijzonder aan *Veritatis splendor*, maar ook aan *Evangelium vitae* en *Fides et ratio*, die diepe analyses bieden van depressieve ideeën op de verschillende terreinen van moraal, de visie op de mens en het leven, de oriëntatie van de intelligentie op het ware en van de wil op het goede.

Cultuur, de context waarin we ons ontwikkelen als menselijke personen, beïnvloedt onontkoombaar de wijze waarop wij naar andere mensen kijken. De verfijndheid van een opvoeding, die zich door de eeuwen heen heeft ontwikkeld in een maatschappij gevoed door de Grieks-Latijnse geest en geïnspireerd door het Evangelie, heeft opmerkelijke vruchten voortgebracht bij het regelen van de wijze waarop de samenleving denkt. Opvoeden tot deugd, het geven van voorbeelden van moed en trouw – ik denk hier aan het

Griekse ideaal dat Homerus de jonge generaties voorhield door de mythologische figuren van Odysseus en Antigone – en besef van het goede dat nagestreefd moet worden en het kwaad dat definitief moet worden verworpen, stellen mannen en vrouwen in staat in de juiste harmonie te leven en blijvende banden van liefde en vriendschap te hebben.

Daarentegen zijn de filosofie van Sartre van ‘de hel, dat zijn de anderen’, de Freudiaanse psychoanalytische visie die de mens reduceert tot zijn drijven, de opzet van reclamecampagnes die het vrouwelijk lichaam verheerlijken met een kunstmatig veranderd, bedrieglijk esthetisme, de sterke verleiding tot seksualiteit – die meestal niet erkend wordt – zelfs op zo jonge leeftijd dat de persoonlijkheid nog niet gevormd is, het zijn allemaal voorbeelden van de *depressieve ideeën van de huidige wereld*. De schade veroorzaakt door de ‘soapseries’ die tegen lage kosten op de televisie worden gebracht, zodanig dat ze zelfs de uithoeken van de wereld bereiken, zijn zonder meer het product van *depressieve ideeën*, met als enig doel geld verdienen ten koste van waarden die de mens in staat stellen zich te ontwikkelen als *beeld en gelijkenis* van zijn/haar Schepper en Vader. De overvloed aan geluid en beeld die zo stelselmatig wordt aangeboden leidt tot een zwaar overdreven verheerlijking van de zintuigen. Het openlijke doel is vormen van hebzucht stimuleren, door de grenzen die de samenleving stelt steeds verder weg te duwen, waarbij datgene wat gisteren nog onaantvaardbaar was, vandaag al banaal is. De gevolgen zijn dramatisch; u kent ze en ik wil er niet bij stil staan.

Ik wil echter wel de aandacht vestigen op de destructieve invloed die deze allesdoordringende cultuur van de massamedia heeft op het leven van het gezin, de

basiseenheid van de samenleving. We zien dat de *cultuur van de huidige wereld* ideeën overbrengt die leiden tot de breuk van het zin, dat wil zeggen tot de vernietiging ervan, hetgeen niet zonder gevolgen blijft voor de samenleving. Het dubbele doel van het huwelijk – de wederzijdse liefde van de echtgenoten en de voortplanting als gevolg van deze liefde – wordt zwaar beproefd door de ontwikkeling van de ideologie dat ‘alles mag’ en door het tot iedere prijs nastreven van *persoonlijke ontwikkeling*. Volgens *wijd-verbrede ideeën* vindt de vrouw haar ontwikkeling alleen in autonomie (wat in feite een illusie is), die haar een baan buitenshuis bezorgt en niet in de schoonheid van het moederschap dat bloeit in haar gezin en in de toegewijde opvoeding van het ‘vlees van haar vlees’. We zien het *idee* dat alleen een condoom een mens effectief tegen AIDS kan beschermen, hetgeen niet alleen erg kort door de bocht is, maar de mensen ook misleidt wat betreft de aard van de menselijke seksualiteit en verhindert dat de fundamentele vraag wordt gesteld: wat voor relatie schept dit tussen mensen? Een grondige overweging over dit onderwerp zou zeker een van de meest ontwrichtende *depressieve ideeën* van de heersende cultuur naar boven brengen. Wat betreft de *depressieve ideeën van de huidige wereld* die huwelijk en gezin in gevaar brengen, neem ik de vrijheid u te verwijzen naar een ander belangrijk document van de Heilige Vader, de apostolische Exhortatie *Familiaris consortio*, de vrucht van de Bisschoppen-synode van 1980.

8. *Homo politicus is ook ten prooi aan de depressieve ideeën* die zo wijd verbreid zijn in de moderne cultuur. Dit is niet de gelegenheid om het uitgebreide onderwerp van mens en politiek aan de orde te

stellen, maar iedereen kent de situaties van onrecht en gebrek aan rechten die worden veroorzaakt door de Machiavelliaanse *ideeën* die het politieke systeem van vele naties beheersen. Sommige van de *depressieve ideeën* in de huidige wereld vinden hun oorsprong in de manier waarop mensen in de moderne samenleving behandeld worden. Het is opvallend dat Paus Johannes Paulus II de noodzaak heeft gevoeld verschillende 'Brieven' te schrijven, gericht aan groepen die – tengevolge van wijdverbreide *depressieve ideeën* – onrechtvaardige situaties en gebrek aan respect voor hun waardigheid moeten ervaren. Voorbeelden zijn: 'Brief aan de gezinnen' van 2 februari 1994, 'Brief aan de kinderen' van 13 december 1994, 'Brief aan de vrouwen' van 29 juni 1995, 'Brief aan de kunstenaars' van 4 april 1999, en 'Brief aan de ouderen' van 1 oktober 1999. In deze lijst mogen we ook niet vergeten zijn 'Brief aan de priesters' van Goede Vrijdag 2003. Priesters, evenals alle godgewijden, worden voortdurend geconfronteerd met uitdagingen tengevolge van depressieve ideeën, en de christelijke gemeenschappen van onze geïndividualiseerde samenleving moeten hen helpen en aan zelfbescherming doen.

9. *De mens is ook homo scientificus.* De explosie aan wetenschappelijke kennis, het verlies van een wijsheid die kennis verenigt en ze richt op de mens, het centrum en hoogtepunt van het heelal, de bekingen, door mij reeds genoemd, die voortkomen uit Nietzsches Übermensch die, als gevolg van de vooruitgang van de technologie op het gebied van de op het leven gerichte wetenschap, dat alles doet ernstige horizonten opdoemen voor de mensheid en veroorzaakt weer *depressieve ideeën*. Tegelijkertijd veroorzaakt het drama van de scheiding tussen geloof en

rede, die bijzonder schadelijke gevolgen heeft, verschillende *depressieve ideeën* die zeer hardnekkig zijn. "Als gevolg van de crisis van het rationalistisch denken is het nihilisme ontstaan. Als filosofie van het 'niets' weet dit onze tijdgenoten onder zijn ban te brengen. De aanhangers daarvan beweren dat het wetenschappelijk onderzoek doel in zich is, zonder enige hoop of mogelijkheid om de waarheid te bereiken. Volgens de nihilistische opvatting is het leven niet meer dan een gelegenheid voor het opdoen van indrukken en ervaringen waarbij de nadruk ligt op het kortstondig karakter daarvan" (*Fides et ratio*, 46).

Het Tweede Vaticaans Concilie heeft opnieuw de wettige autonomie bevestigd van de wetenschappen op hun eigen gebied van onderzoek en het recht geweigerd van buitenaf te dicteren hoe dat onderzoek uitgevoerd zou moeten worden. De enige beperking is de waardigheid van de mens. In feite heeft de vooruitgang van de wetenschap bijgedragen tot een spectaculaire vooruitgang bij de technologie en dit heeft de mens een macht gegeven, het gebruik waarvan ernstige vragen oproept. Hoe zouden we het feit kunnen negeren dat vooruitgang op vele terreinen van onze kennis lang niet altijd gepaard gaat met dezelfde vooruitgang wat betreft morele waarden? De wetenschap heeft een grens, afgeleid van de waardigheid van de mens, de mens die het subject en het doel van al zijn kennis is. De wetenschap verliest de eigenwaardigheid van menselijke kennis als de vooruitgang ten koste gaat van de menselijke waardigheid en deze schendt. Als we de verhouding tussen kennis *over* de mens en kennis *van* de mens omdraaien, keren we terug tot de sinistere en onmenselijke ervaring van Auschwitz, waar artsen experimenten uitvoerden met gevan-

genen die door Nazi logica werden beschouwd als inferieure wezens en niet als personen. Gegeven de bekoring van recente ontwikkelingen in biogenetisch onderzoek en experimenten waarbij het kloneren van menselijke embryo's betrokken is, embryo's die worden beschouwd als niet meer dan objecten, moeten we weer benadrukken dat vooruitgang die de mens tot een object reduceert nooit als werkelijke vooruitgang gezien kan worden.

De cultuur van de waarheid is zonder twijfel het middel tegen depressie dat ons wordt aangereikt door de intelligentie die, om zichzelf te zijn, de eigen fundamentele oriëntatie op de waarheid moet herontdekken. Dit is wat de Heilige Vader in zijn meesterlijke Encycliek *Fides et ratio* heeft geschetst, waar hij een beschouwing geeft over de diepe wortels van de *depressieve ideeën* die de rede misvormen en verduisteren. Johannes Paulus merkt op: "Anderzijds mag men niet vergeten dat de rol zelf van de filosofie in de moderne cultuur veranderd is. Was ze eerst wijsheid en universele kennis, geleidelijk is ze verworden tot niet meer dan een van de talrijke gebieden van menselijk weten; sterker nog, in zekere opzichten speelt ze nog enkel een geheel marginale rol. Andere vormen van rationalistisch denken hebben zich steeds sterker doen gelden, en naar voren gebracht hoe bijkomstig filosofische kennis is. Deze vormen van rationalistisch denken zijn niet gericht op het beschouwen van de waarheid en het zoeken naar het laatste doel en naar de zin van het leven, maar streven ernaar – althans die mogelijkheid bestaat – om het verstand te laten worden tot een instrument dat zich door nuttigheidsoverwegingen laat leiden en in dienst staat van bezit of macht" (nr. 47).

Verwijzend naar zijn eerste Encycliek *Redemptor hominis* van 4 maart 1979 licht deze filosoof-paus de gevolgen toe van een dergelijke afwijking van de rede op het gebied van het werk: "De mens van onze tijd schijnt steeds weer bedreigd te worden door wat hij zelf voortbrengt, door de resultaten van het werk van zijn handen en nog meer door die van zijn geestesarbeid en van zijn wilsbeslissingen. De vruchten van deze veelvormige menselijke activiteit zijn – maar al te snel en dikwijls op een wijze die niet voorzien kan worden – onderhevig aan 'vervreemding' voor zover ze aan degenen die ze voortbrengen worden onttrokken; maar deze vruchten keren zich tenminste gedeeltelijk, in een zekere omvang consequent en indirect uit de gevolgen ontstaan, tegen de mens zelf; ze zijn feitelijk tegen hem gericht of kunnen dat zijn. Dit lijkt het belangrijkste hoofdstuk uit te maken van het drama van het huidig menselijk bestaan in zijn ruimste en universele omvang. Daarom leeft de mens steeds meer in angst. Hij vreest dat zijn voortbrengselen – niet alle weliswaar en niet het merendeel – maar sommige en juist die welke een belangrijk deel van zijn vindingrijkheid en ijver betreffen, zich geheel en al tegen hemzelf zouden kunnen keren" (nr. 47).

Van Michel Foucault tot Claude Lévi-Strauss heeft de postmoderne antropologie een depressieve kloof gegraven die geen precedent heeft. De eerstgenoemde stelt voor de mens naar een 'antropologische slaap' te leiden, die dankzij structureel-euthanasie een werkelijke en authentieke 'dood van de mens' zou kunnen worden.⁴ En de tweede besluit zijn mythologische trilogie niet, zoals Wagner, met de godenschemering, maar met de 'mensenschemering', met de wereld van het 'niet'.⁵

4. Michel Foucault, *Les mots et les choses* (Gallimard, 1971).

5. Claude Lévi-Strauss, *L'homme nu* (Plon, 1971).

10. *U weet dat de studie aangaande ongelof en godsdienstige onverschilligheid* een van de meest belangrijke taken is die de Heilige Vader heeft toevertrouwd aan Pauselijke Raad voor de Cultuur. Hierover zal de plenaire sessie gaan van onze dicasterie in maart 2004. Vandaag de dag kunnen we constateren dat er niet langer een exacte scheiding is tussen geloof en ongelof, zoals de Berlijnse Muur. Uit de driehonderd antwoorden op een voorbereidende enquête is gebleken dat het militante atheïsme aan kracht inboet en geen grote invloed heeft. Ook wordt echter duidelijk dat vooral in culturen met een christelijke traditie zich een houding van minachting, vijandigheid en spot ontwikkelt met betrekking tot godsdienst, en in het bijzonder met betrekking tot het christendom, een houding die de moderne massamedia op schaamteloze wijze bevorderen. We worden geconfronteerd met een verwatering van godsdienstig gevoel in een cultuur die vals-ascetisch is. In zijn apostolische Exhortatie *Ecclesia in Europa* waarschuwt de Heilige vader het Europese continent voor de bekoring van het “verflauwen van de hoop” in “een tijd van ontredde” (nr. 7). Hoe zouden we ons bij de depressieve ideeën die zich aan ons voordoen als een uitdaging van de christelijke hoop niet afvragen waar toch wel die schijnbaar totale amnesie vandaan komt, met betrekking tot de christelijke wortels die leven hebben gegeven en nog geven aan zo’n vruchtbare cultuur, en de dramatische afasie van intellectuelen en politieke leiders die trachten te handelen ten behoeve van de menselijkheid, maar in plaats daarvan de mens ernstig verminken, door geen enkele aandacht te besteden aan zijn oorsprong en zijn doel? Door toevoeging van scepticisme geeft men geen vorm aan het bestaan. De cultuur die het absolute verwerpt is

het relatieve gaan verabsoluteren, en een samenleving van ongelovigen moet toch wel geloven. Zo werd op tragische wijze in de vorige eeuw ras, sociale klasse, etnische groepering en wetenschap verheerlijkt, met dodelijke gevolgen. De heersende cultuur overdrijft de drang van verlangens, de jacht naar genot, het najagen van bezit, van kennis en macht. Maar beroofd van zijn verankering in God, hervindt de mens, die naar Zijn beeld en gelijkenis was geschapen, zijn eigen gezicht niet in wat een gebroken spiegel is. Ieder stukje weerspiegelt slechts een deel van dat beeld. De fragmenten worden beschouwd als geheel, terwijl er in feite geen coherentie is. Of het nu om de economie gaat of om de politiek, om het gezin, het sociale leven of de massamedia, het onvolledige beeld dat ieder stuk weerspiegelt, is beperkt. Het lijkt alsof het gewond is en dit leidt tot een groeiend ontbreken van vertrouwen door mensen in hun eigen menselijkheid. De persoon wordt broos, het sociale weefsel rafelt uiteen en de natie verbreekt. We zien mensen wegteren terwijl ze baden in overvloed maar geen kern meer hebben. De zwaar overtrokken waarde die wordt toegekend aan seksueel genot ontnemt mensen de onvervangbare waarde van vaderschap en moederschap. Deze dodelijke scheiding, waar paus Paulus VI meer dan 35 jaar geleden tevergeefs de aandacht op heeft proberen te vestigen (zonder succes, ten gevolge van de heersende cultuur) in zijn Encycliek *Humanae vitae*, is ongetwijfeld het meest dramatische gevaar van de oppermachtige cultuur van rijke landen: ‘liefde’ zonder kinderen en kinderen zonder liefde. Tegenwoordig hebben veel kinderen het gevoel dat ze stervende zijn, vanwege het feit dat ze wezen zijn. Ze snakken wanhopig naar liefde. En ze worden ondergedompeld in

een oceaan van beelden waarvan de verwoestende veelheid hen onttakelt, in die andere dodelijk depressieve scheiding tussen de hypertrofie van de middelen die we ter beschikking hebben en de atrofie van de doelen die we nastreven.

11. *Homo religiosus*. Beste vrienden, de *depressieve ideeën* van de cultuur van de huidige wereld zijn oneindig in getal en ze nemen vele vormen aan die de menselijkheid van de mens in gevaar brengen. Geconfronteerd met de existentiële leegte waartoe deze *ideeën* leiden, en om alle invloed ervan aan te pakken zonder er zelf slachtoffer van te worden, schreef Viktor Frankl, neuroloog te Wenen en hoogleraar te Harvard, Stanford, Pittsburgh en Dallas, die in 1997 op 92-jarige leeftijd overleed, het boek *De onbewuste god*, dat helaas te vaak vergeten wordt. Hij verdedigt hierin 'de macht van de weigering van de geest'. Hij begint met het principe dat "de fundamentele behoefte van de mens niet seksuele beloning of zelfwaardering is maar volledige zinvolheid".⁶ In deze bondige uitspraak, die de *depressieve filosofie van de Freudiaanse school* helemaal op zijn kop zet, opende hij de weg voor de vraag naar 'de wil tot zinvolheid'. De neuroses die het onderzoek van bepaalde psychologen en psychiaters kwellen, en dus gemakkelijk het pad effenen voor een depressie, zijn op de eerste plaats de uiting van een wezen dat gefrustreerd is en dus gevoelig voor de desoriëntatie van de existentiële leegte. De moderne mens, ten prooi aan

de depressieve ideeën van de huidige wereld, wordt in zijn diepste innerlijk geraakt met betrekking tot zijn redenen tot leven. En daar moeten we naartoe, naar het hart van zijn verlangen en het punt van zijn malaises en existentiële frustraties. Hiertoe wordt ons de weg geboden van het Evangelie, de schepper van de cultuur omdat het de drager is van de Waarheid van de mens en van de Waarheid over de mens, geopenbaard door die God, die het gelaat van de mens aannam in Jezus Christus, de Zoon van de Maagd Maria, om de liefde van de Vader met ons te delen.

Het tegengif voor de depressieve ideeën van onze tijd is het geloof in Hem die zei: "Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven." Het Evangelie doet ons delen in het geheim van de vreugde die Christus ons geeft, die ons in staat stelt alle dagen van de week te leven met een in feestelijke kleding gehuld hart.

Vreugde is de gave van God die door de Kerk wordt geschonken aan onze depressieve culturen. Julien Green vertrouwde aan zijn dagboek toe: "Ik houd van die priesters die van het Nieuwe Testament komen met de Blijde Boodschap in hun ogen." "Vreugde", schrijft Paul Claudel, "is het eerste en het laatste woord van het Evangelie".⁷

Zijne Eminentie Paul Kardinaal Poupard
Prefect van de Pauselijke Raad voor de Cultuur
De Heilige Stoel

6. Victor Frankl, *Le dieu inconscient* (Coll. Religion et sciences de l'homme, Edition du Centurion, 1975), 92-93. (Nederlandse vertaling: *De onbewuste god*. Mevrouw Melotte-Athmer (Helmond, Uitgeverij 'Helmond').)

7. Vgl. Paul Poupard, *Le christianisme à l'aube du IIIème millénaire*, III, *L'avenir est à l'espérance* (Plon-Mame, 1999), 248.